

25. Військово-цивільне адміністрування. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Військово-цивільне_адміністрування (дата звернення: 03.04.2018).
26. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385.
27. Кривенко О.В., Качан І.І. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч. посібник. К. ВІКНУ, 2008. 196 с.
28. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби. автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Х., 2009. 20 с.
29. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

МАШЕВСЬКА О. П.,
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України)
суддя
(Господарський суд Житомирської
області)

УДК 342.922

МЕЖІ СУДОВОЇ ДИСКРЕЦІЇ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПРОТИ УКРАЇНИ

Для подолання будь-якого негативного суспільного явища необхідно проводити аналіз та оцінку ризиків. Нині в Україні триває судова реформа за різними напрямками, зокрема інстанційними. Віднедавна країна перейшла на триланкову судову систему, в якій новостворений Верховний Суд покликаний відновити довіру суспільства до останньої шляхом ствердження непорушності п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у своїй правозастосовній практиці. Нагадаємо, що у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Бочан проти України № 2» Суд встановив порушення принципу безсторонності та неупередженості суду при перегляді справи в екстраординарному порядку. Висновки Суду у цій та інших справах («Совтрансавто-Холдинг» проти України), «Білуха проти України», «Фельдман проти України») дають підстави дослідити прецедентну практику Суду щодо тлумачення змісту принципу безсторонності та неупередженості суду в окремих судових процедурах та в разі зміни процесуального законодавства в контексті принципу доступу до правосуддя.

Ключові слова: корупційні ризики у судовій системі, безсторонність та неупередженість суддів, право на справедливий суд, грубе свавілля, відмова у доступі до правосуддя.

Для преодолення любого негативного общественного явления необходимо проводить анализ и оценку рисков. Сейчас в Украине. Сейчас продолжается судебная реформа по разным направлениям, в частности инстанционным. Недавно страна перешла на трехзвенную судебную систему, в которой

новый Верховный Суд призван восстановить доверие общества к последней путем утверждения незыблемости п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод в своей правоприменительной практике. Напомним, что в решении Европейского суда по правам человека по делу «Бочан против Украины № 2» Суд установил нарушение принципа беспристрастности и непредвзятости суда при пересмотре дела в экстраординарном порядке. Выводы суда в этом и других делах («Совтрансавто-Холдинг» против Украины», «Белуха против Украины», «Фельдман против Украины») дают основания исследовать прецедентную практику Суда относительно толкования содержания принципа беспристрастности и непредвзятости суда в отдельных судебных процедурах и в случае изменения процессуального законодательства в контексте принципа доступа к правосудию.

Ключевые слова: коррупционные риски в судебной системе, беспристрастность и непредвзятость судей, право на справедливый суд, грубый произвол, отказ в доступе к правосудию.

It is necessary for negotiation any negative social phenomenon to conduct an analysis and risk assessment. Nowadays in Ukrainian legal system proceeds corruption crackdown through institutional directions of reforming. Recently, three-level legal system was introduced in Ukraine, in which Supreme Court has to reinstate public confidence asserting that paragraph 1 article 6 of the Convention of Human Rights and Fundamental Freedoms is inviolable in law enforcement practice. We would like to remind about the judgment of the European Court in case “Bochan against Ukraine № 2”, Court questioned impartiality of the judges of the Supreme Court of Ukraine, who considered a trial in extraordinary procedure on the grounds of its conclusion that the applicant's right to fair court had been contravened in the first case. The Court's conclusions in this and other cases (“Sovtransavto-Holding”, “Bilukha against Ukraine”, “Feldman against Ukraine”) give grounds to investigate Court's precedent practice regarding the judge's violation of the principles of impartiality and equity through the category “corruption risks in the judicial system” and to ascertain if it was eliminated in remedial legislation.

Key words: corruption risks in the judiciary, impartiality and equity of judges, right to fair court, arbitrary rule, denial of admission to justice.

Вступ. Сучасна наукова доктрина поділяє корупційні ризики у судовій системі на дві стадії: ті, що діють на момент прийняття судді на посаду, та ті, що діють безпосередньо у процесі перебування судді на обійманій посаді. В останньому дослідженні 2017 р. (Петрова А.С. «Організаційно-правові засади протидії корупції в судовій системі України») до внутрішніх корупційних ризиків в судовій системі України належать недоброчесна поведінка судді, наявність конфлікту інтересів, безконтрольність із боку керівництва, існування дискреційних повноважень. Автор дослідження розглядає усіх суддів України суб'єктами потенційних корупційних практик та в світлі актуальної для реформування судової системи процедури конкурсного відбору до нового Верховного Суду детально окреслила виявлені корупційні ризики в діяльності інституцій, причетних до його проведення. Дослідивши дискреційні повноваження судді як вид корупційного ризику, автор дослідження дійшла висновку, що судова дискреція виконуватиме позитивну роль і відповідатиме демократичним засадам судочинства, якщо вона буде обмежена не лише законом (нормами Конституції, процесуальним законодавством), а також, безсумнівно, судовою практикою. Водночас поза увагою дослідження залишилось питання обмеження дискреційних повноважень суду практикою Європейського суду з прав людини в світлі гарантій п. 1 ст. 6 Конвенції.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження меж судової дискреції за конвенційною практикою Європейського суду з прав людини проти України для ствердження принципу справедливого суду.

Результати дослідження. Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [2] гарантує кожному, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, право на справедливий суд або право на належне здійснення правосуддя. Практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд), яку він викладає у своїх рішеннях, дає змогу розуміти, тлумачити та застосовувати цю статтю Конвенції у правозастосовній практиці національних судів України.

Першим рішенням проти України, яким було визнано порушення країною ст. 6 Конвенції в частині права на справедливий судовий розгляд, стало рішення Суду у справі «Совтрансавто-Холдінг» проти України» 2002 р. [5].

Це рішення Суду становить важливий прецедент для національних судів, оскільки у ньому звернуто увагу на такі три проблемних аспекти судової системи України станом на 2002 р.: брак безсторонності і незалежності судів; відсутність відкритого слухання в суді; нерозумність тривалості судового провадження [6].

Вперше у цій справі Суд висловив свою стурбованість щодо різних та часто суперечливих підходів до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами [6].

До того ж, Суд виявив процесуальну можливість національного суду вищого рівня фактично «ухилитися» від розгляду по суті касаційної скарги, поданої заявником із недотриманням формальностей, передбачених законодавством. Та головне, як дійшов висновку Суд, така процесуальна поведінка національного суду могла б дати підстави для висновку, що заявник не вичерпав внутрішні засоби правового захисту, якби не гнучкість застосування цього правила Судом у його прецедентній практиці [6].

У справах «Трегубенко проти України» [7] та «Науменко проти України» [8], розглянутих Судом у 2004 р. у світлі справи «Брумареску...», Суд виявив стверджуване порушення ст. 6 Конвенції у судовій системі України – наявність в апеляційній та касаційній інстанціях судової процедури нагляду (протесту) за остаточними рішеннями у справі, ініційованій прокурорами і головами судів, а також їх заступниками, необмеженої в часі здійснення, та в можливості неодноразового скасування остаточних рішень суду, в тому числі частково виконаних.

Здійснення цієї категорії осіб повноважень, що мали дискреційний характер, Суд визнав такими, що суперечать принципу правової певності, який є одним із головних аспектів верховенства права у сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції [7; 8].

На окрему увагу заслуговує виявлена Судом у справі «Трегубенко проти України» проблема *ratio decidendi*, створеного у рішенні Пленуму Верховного Суду України, яким було усунуто з-під юрисдикції судів певну категорію спорів, віднесених підзаконним актом до позасудових процедур вирішення. Суд визнав виключення спору з-під судового контролю таким, що суперечить праву доступу до суду, гарантованому ч. 1 ст. 6 Конвенції [7].

З вищенаведеного очевидним є висновок, що право на справедливий суд за змістом ст. 6 Конвенції охоплює судові процедури, здійснювані національними судами.

Якщо вернутися у 2005 р., то президент Європейського суду з прав людини пан Люціус Вільдхабер під час зустрічі з Головою Верховного Суду України В.Т. Маляренко зупинився на двох аспектах. По-перше, це стосувалося відповідальності Європейського суду з прав людини та відповідальності й обов'язків Верховного Суду України, адже перший залежить від діяльності національних судів [9].

Своєю чергою, Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко наголосив, що не всі скарги до Європейського суду з прав людини спричинені лише діяльністю судів [9].

Такі доводи слушні за умови, якщо перше рішення у справі «Кайсин та інші проти України» за 2001 р. [10] стосується виключно проблеми невиконання остаточних рішень

національних судів, що є компетенцією інших державних інституцій держави та в світлі справи «Горнсбі проти Греції» стверджуваним порушенням ст. 6 Конвенції [11].

Та варто пригадати, що рішення про дружнє врегулювання заяви стягувачів до держави, поданої на підставі ст. 6 Конвенції щодо тривалого невиконання 13 остаточних рішень національного суду першої інстанції, було прийняте Судом після їх скасування Верховним Судом України в порядку нагляду з підстав порушення національного законодавства, і всі справи відіслано на повторний розгляд до суду першої інстанції [10].

Прийнятий у 2006 р. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) [1] мав на меті не тільки врегулювати особливості виконання рішень Суду в частині стягнення з держави сум, присуджених судом [12], а також усунути системні проблеми як у законодавстві, так і у правозастосовній практиці, що призводять до порушення Конвенції та Протоколів до неї [13].

Так, у багатьох справах Судом констатовано порушення не в результаті несумісності національного законодавства та Конвенції, а з огляду на проблеми у судовій практиці, наприклад, з огляду на спосіб, в який національні суди тлумачили національне законодавство та Конвенцію [13].

При цьому варто зауважити, що повне відновлення порушених прав стягувача за рішеннями Суду забезпечують, окрім загальних, заходи індивідуального характеру, відповідальними за виконання яких, за змістом ч. 3 ст. 10 Закону, є національні суди [1].

Отже, слушною в контексті імплементації положень Конвенції та прецедентного права у правозастосовну практику України на час прийняття Закону у 2006 р. була пропозиція узагальнити практику застосування Конвенції та рішень міжнародної судової установи національними судами та прийняти спеціальну постанову Пленуму Верховного Суду України [4].

До того ж, як справедливо підкреслюють науковці, гармонізація вітчизняних стандартів судового правозастосування з практикою Суду не відбудеться доти, поки остання буде застосовуватися механічно та не по суті [14]. Іншими словами, суддів України треба було навчити правильно розуміти та застосовувати Конвенцію та рішення Суду, при цьому вчасно і достатньо на власних помилках (лише за 2005 р. було постановлено 120 рішень у справах проти України, з яких у 119 було констатовано порушення Україною положень Конвенції) [13].

Чи буде ефективним самонавчання національних суддів Конвенції та практиці її застосування Судом [9], якщо не зміниться правосвідомість [14]?

До прикладу, розглянута Судом у 2007 р. справа «Бочан проти України», в якій Суд вказав на несумісність судової системи України з принципом юридичної визначеності, в якій вища інстанція може тричі скасувати судові рішення та отримати в загальній кількості шість послідовних рішень судів першої та другої інстанцій [15].

За висновком Суду, і це суттєво, порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції є невмотивованість рішень національних судів, особливо найвищої судової інстанції в світлі обставин конкретної справи [15].

Визнання Судом у цій справі порушення п. 1 ст. 6 Конвенції вимагало вжиття національними судами заходів індивідуального характеру за ч. 3 ст. 10 Закону (відновлення права стягувача через повторний розгляд справи судом, включаючи відновлення у ній провадження).

Та у 2015 р. Суд вдруге звернувся до справи «Бочан проти України», встановивши у цій справі «нове питання», яке стосується стверджуваної несправедливості провадження за винятковими обставинами, здійсненого національними судами як захід індивідуального порядку, на виконання рішення Суду від 3 травня 2007 р.

Суд наголосив, що завершені національними судами справи, розглянуті за винятковими обставинами у зв'язку з рішенням Суду, охоплюються сферою застосування п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо провадження в екстраординарному порядку можна розтлумачити лише як «грубе свавілля» або «відмову у правосудді» [16].

На окрему увагу заслуговує висновок Суду про те, що викривлений виклад його рішення 2007 р. у першій справі Верховним Судом України підтверджує об'єктивну обгрун-

тованість сумнівів заявниці щодо безсторонності суддів, які розглядали справу, включаючи суддів Верховного Суду України [16].

В контексті визнання Судом у справі «Бочан проти України (№ 2)» стверджувано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції через категорію «безсторонності суддів» формується висновок про опосередковане визнання Судом корупційної складової частини у цій справі, а не відсутність чи неефективність національних механізмів перегляду справи на підставі висновку Суду про порушення гарантій ст. 6 Конвенції щодо справедливого суду.

За таких обставин, ефективність конвенційної системи в сфері правосуддя на національному рівні не досягнути доти, поки до суддів не прийде усвідомлення, що суттю ст. 6 Конвенції є прийняття справедливих, всебічно зважених та законних рішень. Таких висновків по суті дійшли міжнародні експерти, що досліджували питання незалежності судової влади в Україні у 2012 р. [17].

Ще у 2006 р. у справі «Мельник проти України» Суд визнав обмеження доступу до суду третьої інстанції певної категорії справ на стадії зміни процесуального законодавства порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції [18].

У справі 2010 р. «Мушта проти України» Суд зазначив, що, відповідно до його прецедентної практики щодо України, визнає порушенням ст. 6 Конвенції застосування касаційною інстанцією норм, які регламентують строки подання скарг, невідповідно принципу юридичної визначеності [19].

Суд у справі «Пелевін проти України» зазначив, що держава, яка створює суд касаційної інстанції, має забезпечити, щоб особи, які відповідають перед законом, мали змогу користуватись всіма фундаментальними гарантіями ст. 6 Конвенції у провадженні у цьому суді [20].

У цій справі Суд визнав, що заявник зазнав надмірного обмеження його права на доступ до суду та відповідно права на справедливий суд, що не було ніколи визнано чи виправлено національними судами [20].

Цей висновок повертає до рішення Суду 2009 р. у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України», де Суд наголосив, що якщо доступ до суду обмежено внаслідок дії закону або фактично, він буде з'ясовувати, чи не порушило встановлене обмеження саму суть цього права і, зокрема, чи мало воно законну мету, і чи існувало відповідне пропорційне співвідношення між застосованими засобами і поставленою метою [21].

Порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції у далекому 2005 р. у справі «Стрижак проти України» Суд визнав відмову національних судів повідомити заявника про дату та час слухання у цій справі, внаслідок чого справу не було розглянуто публічно [22]. У цьому контексті, як зазначає Суд у рішенні 2010 р. у справі «Жук проти України», особливе значення має бути надано явності справедливого відправлення правосуддя, а також підвищеній чутливості суспільства до цього [31]. При цьому Суд констатував, що публічність слухання стосується особистої присутності на слуханні заявника, а не широкого питання присутності громадськості у відкритому засіданні суду [22].

На п'ятому році дії Закону та після першої справи «Бочан проти України» у справі 2011 р. «Чуйкіна проти України» Суд вкотре вказує на серйозні недоліки судової системи України в частині повторюваності повернення справи на новий розгляд в межах одного провадження з посиленням на помилки, допущені судами нижчих інстанцій [23].

У судовій практиці України 2017–2018 рр. так звану «повторюваність повернення справи на новий розгляд» характеризують речення такого змісту: «справа господарськими судами розглядалася неодноразово» [24] або «суди неодноразово розглядали заяву про поновлення строку для пред'явлення наказу до виконання» [25].

У 2013 р. Голова Верховного Суду України Я. Романюк такий стан речей пояснював браком повноважень щодо ухвалення остаточних рішень у справах [26].

Інформуючи ЗМІ про підсумки свого візиту до Суду у січні 2017 р., Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк зауважив, що до розгляду ЄСПЛ допускається лише 1% скарг громадян України, більшість з яких стосується невиконання або ж затягування

виконання рішень національних судів, інші – майнових втрат на сході України в результаті бойових дій та звільнення посадових осіб у порядку люстрації [27].

У контексті здійснюваного дослідження з порядку денного не знімається проблема розгляду національними судами справ «неодноразово» попри наведену вище статистику, оскільки тезу про відсутність у Верховного Суду України права ухвалювати у справах остаточні рішення, починаючи з 13.11.2011 р., варто оцінювати критично [28].

У світлі актуальної нині теми корупції у судовій системі України варто наголосити, що прецедентна практика Суду проти України досить системно підтверджує наявність у національній судовій системі проблеми «незалежного та безстороннього суду» в світлі гарантій п. 1 ст. 6 Конвенції.

У справі 2010 р. «Газета «Україна-центр» Суд визнав надані сторонами зауваження щодо загального стану інституційної та фінансової незалежності судової влади в Україні такими, що не стосуються справи, оскільки принциповим у ній є не питання незалежності суддів від інших гілок влади чи третіх сторін, а питання незалежності суддів всередині самої судової системи та ризик того, що судді можуть перебувати під впливом своїх колег [29].

Про внутрішні корупційні ризики судової системи України йшлося не в одному рішенні Суду проти України після справи 2002 р. «Совтрансавто-Холдинг» проти України». У 2006 р. у справі «Білуха проти України» Суд вказав, що відповідної до його усталеної практики Суду наявність безсторонності відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції визначається за суб'єктивним та об'єктивним критеріями [30].

При цьому за суб'єктивним критерієм особиста безсторонність суду презюмується, поки не надано доказів протилежного [30], оскільки відповідно до усталеної практики Суду безсторонність для цілей п. 1 ст. 6 Конвенції – це відсутність у судді у певній справі будь-якої особистої зацікавленості або упередженості [29].

У контексті об'єктивного критерію безсторонності заслуговує на увагу висновок Суду у справі 2009 р. «Мироненко і Мартенко проти України» про те, що у числі фактів, які можуть служити підставою для сумніву у безсторонності судді, можуть розцінюватися *мотиви* судового рішення, яке ще не є остаточним [32].

Повертаючись до теми доступу до правосуддя у касаційній інстанції, окремої уваги заслуговує такий висновок Суду у справі 2008 р. «Пономарьов проти України»: перегляд справи вищим судовим органом не має фактично підміняти собою апеляцію, оскільки його призначення – виправляти судові помилки та недоліки судочинства [33].

За відомостями Єдиного державного реєстру судових рішень, це рішення Суду застосовано Верховним Судом станом на 18 травня 2018 р. у 302 справах.

Та чи є виправданим застосування двох речень п. 40 цього рішення Суду у постановках Верховного Суду у світлі висновків Суду п. 41 рішення: Суд зазначає, що ця справа стосується не екстраординарного перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду в порядку нагляду чи за нововиявленими обставинами, а відновлення провадження через значний період часу шляхом поновлення строку на ординарне апеляційне оскарження [33].

Принагідно варто зазначити, що про рішення Суду 2008 р. у справі «Церква села Со-сулівка проти України» [36] згадується лише в окремій думці суддів Верховного Суду в контексті непогодження з висновком Великої Палати Верховного Суду щодо неприйняття справи до свого розгляду від Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду [37] та щодо правозастосування самою Великою Палатою Верховного Суду [38].

У цій справі Суд зробив один із важливих висновків у тлумаченні п. 1 ст. 6 Конвенції, вказавши таке: для того, щоб право на доступ до суду було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну змогу оскаржити діяння, що становить втручання у її права [36].

Обґрунтовуючи у 2014 р. право держави обмежувати своїм громадянам право на доступ до касаційного суду прецедентною практикою Суду у справі «Пономарьов проти України», Голова Верховного Суду України Я. Романюк визнав, що право судді одноособово вирішувати питання допуску справ до касаційного розгляду може викликати обґрунтовані сумніви в об'єктивності його здійснення [39].

Усунути будь-які сумніви в неупередженості здійснення суддею Верховного Суду України повноважень на стадії допуску справ до касаційного розгляду пропонувалось шляхом введення колегіального вирішення цього питання у складі трьох суддів [39].

Нове процесуальне законодавство зберігає право одноособового вирішення суддею Верховного Суду питання допуску справ до касаційного розгляду. Доступ до правосуддя у найвищій інстанції обмежено широкими дискреційними повноваженнями одного судді, зокрема, правом відмовити у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою на судові рішення, що не підлягає касаційному оскарженню, зокрема, у малозначних справах [28].

Та відсутність належного обґрунтування мотивів відмови визнати наявність у такій справі питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики, або виняткового значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, не відповідає змісту принципу доступу до правосуддя.

Повертаючись до теми обґрунтованості судових рішень як гарантії дотримання ст. 6 Конвенції у справі 2007 р. «Бендерський проти України». Суд нагадує, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають достатньою мірою висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом [34].

У контексті досліджуваного питання варто наголосити, що відсутність переконливих мотивів відмови у доступі до касаційної інстанції особа може розцінити як використання судом дискреційних повноважень для недопуску справи до касаційного перегляду.

Оскільки відмова у доступі до правосуддя в касаційній інстанції може мати місце не тільки у малозначних справах, але й у трудових спорах та спорах щодо захисту соціальних прав, як це, по суті, випливає зі змісту ч. 5 ст. 131-2 Конституції України, та, беручи до уваги, за словами Суду, підвищену чутливість суспільства до питання правосуддя, серед досить значної кількості громадян виникатиме недовіра до нового Верховного Суду в світлі ст. 6 Конвенції.

Під час офіційного відкриття 19 квітня 2018 р. проекту Ради Європи «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» Верховний Суд визнав, що працює над формуванням єдиної судової практики, зокрема, з метою мінімізації звернень українських громадян до ЄСПЛ після рішень Європейського суду з прав людини у справах «Бочан проти України № 2», «Яременко проти України № 2» та «Шабельник проти України № 2» [40].

Висновки. Прецедентна практика Суду проти України за п. 1 ст. 6 Конвенції у сфері правосуддя зумовила низку позитивних змін у процесуальному законодавстві України, завдяки яким повністю усунуто судову дискрецію посадових осіб вищих судових інстанцій на перевірку остаточних судових рішень судів першої інстанції. Водночас досі не усунуто проблему повторюваності «нового» розгляду справ, надмірного формалізму на стадії доступу до суду касаційної інстанції, недостатньої вмотивованості судових рішень щодо відмови у здійсненні касаційного перегляду. Окрім того, за змістом нового процесуального законодавства виникатиме проблема публічності розгляду окремих справ у касаційній інстанції та допуску до розгляду так званих «малозначних» спорів. У світлі гарантій п. 1 ст. 6 Конвенції прецедентна практика Суду проти України вважає такі обмеження порушенням права на справедливий суд, на який очікує суспільство.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 1114.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ідентифікатор 995-004. Офіційний вісник України. 1998. № 13 / № 32 від 23.08.2006 р. С. 270.

3. Шевчук І.А. Всього на розгляді в урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини постійно перебуває близько 400 справ. Юридичний журнал. 2006. № 8.
4. Шкрум А.І. Окремі питання виконання рішень Європейського суду з прав людини. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 180–185.
5. В Україні виконується 100% рішень Європейського суду з прав людини. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-ukraini-vikonuetsya-100-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-4773>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 25.07.2002 р. у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_043.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 02.11.2004 р. у справі «Трегубенко проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_355.
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2004 р. у справі «Науменко проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_353.
9. Маляренко В.Т. Не всі скарги до Європейського суду з прав людини спричинені лише діяльністю судів. URL: <http://vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/0ed5b690eceb3d19c32570e50031>.
10. Рішення Європейський суд із прав людини щодо мирного врегулювання заяви № 46144/99 «Кайсина та інших проти України» від 10.04.2001 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_013.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 19.03.1997 р. у справі «Горнсбі проти Греції». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_079.
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 29.06.2004 року у справі «Півень проти України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_222.
13. Шевчук І.А. Про Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Вісник Центру суддівських студій. 2006. № 7-8. С. 6.
14. Курило В., Пантелієнко П. Судовий прецедент у судовій системі України: окремі аспекти практики реалізації. URL: http://vjhr.sk/archive/2016_5/part_1/19.pdf.
15. Рішення Європейського суду з прав людини від 03.05.2007 р. у справі «Бочан проти України». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_209.
16. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.02.2015 р. у справі «Бочан проти України (№ 2)». URL: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_a43.
17. Моніторинг стану незалежності суддів в Україні – 2012. Вісник центру суддівських студій. Інформаційний бюлетень. URL: http://www.judges.org.ua/article/visnik_m.pdf.
18. Рішення Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 р. у справі «Мельник проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_037.
19. Рішення Європейського суду з прав людини від 18.11.2010 р. у справі «Мушта проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_660.
20. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.05.2010 р. у справі «Пелевін проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_658.
21. Рішення Європейського суду з прав людини від 12.03.2009 р. у справі «Плахтєєв та Плахтєєва проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_471.
22. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. у справі «Стрижак проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_441.
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 11.01.2011 р. у справі «Чуйкіна проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_864.
24. Постанова Верховного Суду України від 01.11.2017 р. у господарській справі № 910/15665/15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2>.
25. Постанова Верховного Суду від 17.04.2018 р. у господарській справі № 14/278. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2>.

26. Романюк дав оцінку новим повноваженням Верховного Суду. Закон і бізнес. URL: http://zib.com.ua/ua/print/42787-romanyuk_dav_ocinku_novim_povnovazhennyam_verhovnogo_sudu.html.
27. Лише 1% скарг українців до ЄСПЛ допускається до розгляду, – Я. Романюк. Юридична Газета online. URL: <http://jur-gazeta.com/golovna/lishe-1-skarg-ukrayinciv-doespl-dopuskaetsya-do-rozglyadu—yaromanyuk-.html>.
28. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/paran3821#n3821>.
29. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.07.2010 р. у справі «Газета «Україна-центр» проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_594.
30. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.11.2006 р. у справі «Білуха проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_272.
31. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2010 р. у справі «Жук проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_659.
32. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. у справі «Мироненко і Мартенко проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_567.
33. Рішення Європейського суду з прав людини від 03.04.2008 р. у справі «Пономарьов проти України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_434.
34. Постанова Верховного Суду від 14.05.2018 р. у господарській справі № 904/4593/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74007508>.
35. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.11.2007 р. у справі «Бендерський проти України». URL: http://http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_313.
36. Рішення Європейського суду з прав людини від 28.02.2008 р. у справі «Церква села Сосулівка проти України», п. 50. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_350.
37. Окрема думка судді Верховного Суду від 28.03.2018 р. у господарській справі № 910/22683/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195049>.
38. Окрема думка судді Верховного Суду від 13.03.2018 р. у господарській справі № 914/881/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73054753>.
39. Виступ Голови Верховного Суду України Ярослава РОМАНЮКА на виїзному засіданні Уряду, проведеному в приміщенні Верховного Суду України 13 жовтня 2014 р. за участю суддів Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/3DDA96D3CEE17E7BC2257D72004163>.
40. Рада Європи презентувала новий Проект «Підтримка виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини». URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/news/rada-ewropi-priezientuwala-nowij-proiektpidtrimka-wikonannia-ukrainoiu-rishien-ewropiejского-sudu-z-praw-liudini/>.

